

הדרך האחרונה

מאת ח"י

תמונת מן העתים של המיתוס והכ שהמציאות היו יהודים קומוניסטים, כה שספורס הוטעא כולו כדי להסית ולע את חמת הליטאים להתנגס ביהודים- למחרת ביום א' ד' לחודש תמוז שקט, נתאספו היהודים ובחרו ועד כ בן ד' אנשים, ביצבורג המהגוס, גור ויצחק בלוך, ובראשם עמור הרב וא

אוצר החכמה
הגאון ר' ו

וחפצים לישן ולהתלבש. וכך היה נר כאלו לסמלית העדה קצת במצבה הקי מאר.

וביום שני הבא גורו תענית במחנה ובמחנה ראיון עצמו, שמרו על הקבלו

זקני טלו ע

וכל הנם הרימו ידיהם בהסכמה על הש' בועה. ושוב דבר להם דברי התרוממות. הגרמנים הובילו הלאה את הצבור אל תוך אגם, שהיה מוקף מכל הצדדים חיילים וכלי זיין אוטומטי בידיהם אחר קראו את הרב בראותם שהוא ראש העדה, ומסרו לו, שדושים לנסות כלי זיין חדשים מהם תשפעה יריות ושל יפחזו מזה. הרב חזר אל העדה ומסר להם את הוכריה. והוחלט תיכף באסיפת ראשי ה' ישיבה וחשובי העיר וההחלטה נמסרה ע"י הרב אל הצבור, ואלה הדברים אשר אמר לפניהם נמצאים אנו בסכנת איומה ואין חקיה כי אם תשובה תפלה וצדקה שמעבי רין את רוע הגזירה, ולכן הכה כולנו ישוב לאבינו שבשמים ונקבל עלינו ג' עיקרי הדת: שבת בשרות וטהרת המשפחה. כולם כאחד קבלו עליהם.

ותנה השמש נטתה והגיע זמן קבלת שבת, הרב צוה לקבל את השבת ומחזק ה" רגשית עצומה קבלו את השבת כגדול ועד קטן, מקרוב ועד רחוק, לאחר שנעשו בעלי תשובה ויהיה הפלגם וכה וטהורה. מלאת רגשות קודש והתקרבות לה', עד שלא יכלו לשלוט בהם האימים, אלא חכו עד גמר התפלה.

שוב נקרא הרב ומסרו לו שכל הנשים והשף ולכו הביתה והגברים ישרו, חוץ מן הרב שניתן לו רשות ללכת ולשבת בבית עם בני ביתו. אמנם הסיב הרב כי מקימו בתוך העם, וזכה נתמסרו הגברים משפחותיהם.

בבקר השכם עטפה הרבנית את עצמה, שלא יכירו שהיא ישראלית ויצאה לראות מה נעשה בגברים, ובשוק נודע לה, שה' בילום לראיון 4 קילומטרים מטלו. בעוד שעות אחדות הגיע צו שכל הנשים תע' זבנה בחינת ותלכנה באותה הדרך שחלכו בה הגברים. הרבנית נכנסה לבית הכנסת ולקחה משם ספר"תורה. העגלות אשר ניתנו בעד הרכבת החבילות והטון, שמה באחת מהן את הס"ת, מה גדלה השמחה בתאחד המשפחות, והבמאצ גם מהאסי רים הראשונים שהובאו לשם עוד ביום ה'. הרב קידש והשניע על בני ביתו שלא יצטערו ממעצבם, שהנם מוכרחים לחיות ב' ארוות סוסים מולוכים נורא, באין להם להם זמים ומקום לנוח — כי שבת היום לה'.

בשעה חמש בערך נכנסו שוטרים למחנה ולקחו גברים מקצה המחנה לעבודה. כי' ניהם היה גם הרב ר' אבנר הייז. לקיחה זו הטילה סחר על כל המחנה, כי איתו לא חזי מזלם הזה שלא טוב יצא מזה. בכליון עינים חכו עד בואם, כשבאו כשי' מונח לא הגידו שום דבר אבל על פניהם נראה היה, כי משחו איום ויורא קרה. כשהרב בקש מר' אבנר, שיגיד מה קרה — השיב רק: "מיד זיינען ספרפאלן" (אנו אבודים).

לבסוף נודע, כי נלקחו להפירות אשר שם היו סמונים פגרי בני אדם מדוקרים ופצוצים, מוכים ומעושים. אשר המחזה היה מאיים, והגרמנים הוציאו קול, כי הקומוניסטים לפני עונם את העיר המותר את האסירים בעיניים נוראים, יש מהם מדוקרי עינים ומתם כלי יד וכלי רגל, חבל על הצוואר, וחזם ברזל חזור בבטנו או ברגלם. תגרמנים ספרו ג"כ שילקחו

ע"י משלחות שונות אצל בעלי השפעה ליטאים, השליחים אספו אוכל בעגלות וה" ליום לראיון.

הרבנית התחילה להכין משהו לכבוד שבת קודש, אך באותו רגע נפתחה הדלת והופיעו שוטרים ליטאים. הם פקדו להת' כיון ללכת והרשו לקחת חבילות אוכל וברגים.

בינתיים רצה הסיה אורדמן למסרה, לבקש רחמים, וע"י השתדלותה הרשו למשפחת הרב להשאר בבית. היא חזרה והבשרות בפיה. השוטרים עזבו את המ' קום, אך במקומם הופיעו גרמנים ימשי מאנשי הסיס וכלי זינים בידיהם. הם צו לעזוב תיכף ומיד בלי לקחת מאומה ו' אפילו לא לחביט אתוריות.

בצאתם החוצה נצאו את כל הרחוב מלא יהודים מטלו, בניהם הרב זלמן וכל משפחת הרב. העמידו שורות שורות ב' ראשונה העמידו את הרבנים ובעלי זקן. הגרמנים עמדו מסביב והתלוצצו וצלמו. אך העדה כולם קדושים ולא הרגישו כלל את עלבונם והתכוונו למסור נפשם על עורשת שמו יתברך. לפירות צוהותיהם של הגרמנים לעמוד זקוף, הסיב הרב את פניו כלפי העדה, והתחיל לעוררם לה' ישיבה. העדה התחילה לומר וידוי, ונת' רוטמו כל כך ע"י ההתקוררות, עד ש' נסתלקה מהם אימת המחנה.

כנראה, שהתרוממות העדה באותה שעה עשתה רושם על הרשעים ואבד השחוק מעל פניהם. הם הפסיקו מלצלם, והלי' צוות ספקה. עכשיו הם רק עמדו בעיר גיט תמידיות, על כה אומה זו וגבורת עזתה. אחר"כ הובילו את העדה עד בית ר' אפרים הלפן. במקרה הגיעו שמה יתר' וים בעגלות. שהיו עד עתה מחוץ לעיר בכפרים, ועכשיו שבו העירה בחשבנם שכל אחר ההסגרה. הרשעים הורידים מן העגלות וספחום למחנה זה.

הרב עודנו מדבר לעדה דברי חיזוק ותעוררות לתשובה — ותנה קם הקימ' דנס שלהם ופתח בנאום שקיבל ידיעות נאמנות שיש ליהודים כלי זיין ושיור' על הגרמנים בעת הכנסם לעיר, וזכונה וזכונה דברי עלילות נגד היהודים. הרב יצא מן השורה ותכחיש את העלילות בשבועה

קדוש השם של קדושי טלו כשפצה המחלמה בין הגרמנים עם ה' סובייטים מטלו מוהמת רבה בישראל, באין דעת מה לעשות וביחוד בראות איורוני ה' גרמנים תחת כפת השמים מסתובבים. מוכן היה הפחד להשאיר בלילה בעיר, והרבת יצא מחוצה לה. אך לא קרה מאומה כי אם ביום ב' בבקר, בשעה שנתקרב שוב איורוני תגרמנים לטלו, נשמעו יריות מתותחי ה' סובייטים ובאותו זמן ברחתי בקפזון מחוץ לעיר.

הרבנית מטלו קמה בבקר והתחילה גיט להכין חבילות לכל בני הבית, בכדי לעזוב ביהר את העירה ביהר עם הרוסים. באותו זמן ישב הרב ולטו, כעבור זמן מה נשמע קול פצצה, לא רחוק מבית הרב נראה עשן וחרב עם כל בני המשפחה התחילו להתפלל בקול רם ובהתלהבות עצומה. הרבנית בקשה שוב לגסוע עם הרוסים אך הרב הפיל פור פעמים ונשתחיים. הלך להתחישב עם אחיו הקשיש ממש, (שנהג בו כבוד גדול תמיד) ר' זלמן. קשה היה להתחיל ללסע לרוסיה, מפני הסכנה הרוחנית שם, כמו שאמר ר' יעקב דוד מייזלס, שיותר טוב למסור את המוף לגרמנים, מאשר למסור את הנשמה לרוסים. אצל הרב כנראה לקסן נתוסף בעיקר הטעם, שקשה לעזוב את העדה בעת זה, וכמו שנהג אביו, הרב שלמני, במל' חמה הקודמת.

ביום ד' כבר היה הרחוב מלא גרמנים על אימוצים והליטאים קבלו אותם בכבוד גדול ובשמחה רבה. הרב ישב בביתו ולמד ובני הבית אמרו תהלים, כך עבר יום ד' בהשקט ובטה. אמנם ביום ה' ב' לרי"ה המון לפנית ערב נראה מחלון שבבית הרב, המון אנשים סובלים בדחוב לדרך ראיון (כפר סמוך לטלו), נודע, כי הפסו את כל היהודים הנמצאים ברחוב והובילום לתצר המשטרה ומשם אחר בדיקה תליכנסם לראיון.

בין אלו נמצא אליעזר, בן הרב, בעברו ע"י החלון הראה פנים שוחקים להוריו, כדי להשקט את רוחם, אך דעתם לא נחה. הרב כתפלה והרבנית אורה כח ללכת להשתול עזרם אצל הבישוף, אך כל עמלה היה לשוא כי לא שחררו מר' איין, בערב לא הוליקו אור בחדרים, רק נר אחד במסדרון. בבקר השכם ביום ו' יצאה הרבנית החוצה, להודע מהנעשה. בשעה 12 הגיעו יהודים אחרים מראיון עם עגלות לאסוף אוכל בעד האסירים. היתה אסיפה בבית הרב והחלישו להשתול

ישיבת טלו לפני חורבנה

בגמר סלאבוס השאדום הרשעים ימשי
שמה בקבריהם אשר תפרי בעצמם אחרי
עניים מרים וקשים.

ביום כי תמוז השכם, בשעה חמש, הגי
ע ארבעה שוטרים לצורך אשר הרב
ומשפחתו חפשו והם צו לרבינו ולכל הג'
ברים בלי יוצא מן הכלל לצאת, לעבודתה.
ובאמת כן היה כי יצאו לעבודת השם, למ'
הכדורה הכי גבוהה בעבודת השם, למ'
סור את נפשם על קידוש השם, הרב ור'
ולמן ור' ישראל ארדמן ור' יצחק פמוקס
היו בשורה הראשונה ואחריהם כל העדה.
את הלחם והחמאת שהכינה היה בשבילם.
כצידה לדרך לא לקחה. אך הרב בקש
מים לנשילת ידיים. היה ונעמי שפכו מים
על ידי אביהם כעבור עשרים דקות נשמעו
יירות, בלי שיבינו מה פשר הדבר. אך
כעבור שעות אחדות בתוך מצבה הרצח
הנורא והאיום של האכזרים לעינו השמש,
כשהם השמש פניה בעינים שחוריות, אשר
נתנו קולם כרעמים וברקים ושפכו גשם
מבול, מבלי יכולת לשאת את העול הנורא.

הנשארים בחיים הובאו לצורך האחרון
של המחתה, בין הנשארים היו ר' צבי טרקין,
וברידיא שני המסובסקים והאחים יאסלובסקי
וגם מבני הישיבה הנחור שמואל לנדא
וישראל רייטא. הרבנית ליובא יצאה לשפואל
לדא לברות מן המחתה. אך הוא חשבו
כי מאחר שבדיו קבר את רביתו ואת
חבריו אינו רוצה לחיות בלעדם. הבחור
שרא דמאוי התחפש לאשה ויצא מן המחתה
בנעיצה אך סמוך לליקוי נחשש ושמה מצא
מקום מנוחה.

ביום כ"א תמוז הבא השאר מחתה
ועצין מבלי לדעת מה יעשה בהם. הובי
ליום באותה הדרך של כ' תמוז לדרך החיים.
ולמחרת ביום כ"ב הביאו גם את חוקן ר'
איים קפלן שה' חולה וגוסס באמנם שהם
לוקחים אותו לבית החולים אך הליכטו
לבית החיים. באותו יום כבר הרשו לנשים
לצאת מן הצריפים וכשנשאו לקברים מצאו
דם רותח. אחרי שלשת ימי הריגה לא נח
ולא שקט הדם מעצמו.

אחרי שכבר נתגלה הסוד מסרה הרבנית
ליובא, כי שמואל לנדא ספר לה שהרב
ר' ולמן מת בבת שחוק על פניו, שרם
הגיע לקברה, ולא יודע אם מעצמו מת או
מחמת יריות. את הרב שמע קורא את
"שמע" מתוך הקבר, מסתמא קריאת "שמע"
של שחרית באותה שעה כשעצב חיים לכל
חי החסיד עם עולם זה באהבה רבה,
בקיטו את תצו "בכל נפשך" — במה,
בלב, ובמעשה.

מצבה על קבורת קדושי טלז

המשטרה מצאה שם יותר נכרים מברגיל,
אנשי הודע של היהודים גם כן היו שם.
למרות שלא הרשו להכנס אל הקומנדנט
מצבה תחבולה איך להכנס, אך הוא השיב
לה, שאין ביכולתו לעשות שום דבר, כי
הוא רק ממלא את הפקודות מהגבוהים ממנו.
יצחק בלוק, חבר היצו, בשמיעו זאת בקש
שיקחו אותו במקום הרב ועל ידו לא
לקחו את הרב וגם את הרב וגם את יצחק
בלוק לא לקחו.

לפנות ערב נראה במחתה גרמני אחד,
בלי תלצה וחרב בידו. הוא אסף את כל
הנכרים אל אמצע החצר, על הגנים הוא
צוה להשאר בצריפים ואם תצא אחת מהן
אחוז דתה להמית, העמידו הנכרים שורות
שורות וחזרו בחזקת באופן גבוה את זקנם
של בעליהן. הם צו על כולם לרוץ ולפול
ועד עסק לרוץ ולפול, מי שלא יכול לקום
או לרוץ הוכה במכות מות. ר' אלי' חיים
הלפן היד מת במקום. הרב ור' ולמן
נתעשו מאוד, כי היה להם עוד לעזר
לר' אברהם משה קפלן חוקן והחלש, לקיים
פקודת האוירים בכדי להנצל ממוותיהם.

בשובם לצריפים היו עייפים מאד ומלוכ'
לכים מקשר האדמה, ר' ולמן לא היה בו
כח לדבר אף מלה. הרב נחלש מאד, בראה
מניהם של כל הנכרים וביחוד של בעלי"חוקן
היה נורא מאוד, כשהצי את חלק מחוקן גזו.
אמנם צורת הרב הייתה כמקדים. בעת שהי'
ליכו את הנכרים והעמידו בשורה על אף
האימור שהמילו על הנשים שלא לצאת
החוצה, אחדות לא יכלו להתאפק ויצאו
ונחבאו בין העצים, לראות ולדעת מה
שהרשעים וסמ' על הנכרים. ביניהם הייתה
הרבנית והיא ראתה כל העשה כשהגיעו
לגזו וקנו של הרב, נתן הרב עינו באותו
השע ולא ננע בו, והשאירו בוקנו באופן
יוצא מן הכלל.

בתו היה עמדה באותו זמן שהליכוסם,
ואמרה את המרץ צ"א בתחלים, יושב בס'
תר כו' כי הרב אמר לה לפני שבועיים
ולבני ביתו בשעת נפילת הפצצות, כי ב'
אמירת המרץ הלנה עשר פעמים בכוחה
ממלא הי את רצונו. ובאמת הרב ניצול
לא רק מחתוך חוקן, אלא גם ממכות הר'
שעים באותו ריקוד אכזרי.
השמש שקעה באדומות משונה, שהאי
רה עינו כל השלשים צעירים שנלקחו
לחפור בורות לא שבו עוד לעולמים, כי

ול קדושי טלז

אוזבנד

ולמן הידי. מוזן לא המפיק לעדה
חו יום עמדו בשורה וכל אחד קבל
אדמה אחת. חברי הודע נסעו הצירה
או כלים ומוזן וחלקו לכל. ביום כי
י גם כן ליסע הצירה, להביא כנדים
ת שהגויים היו כאים דחוקא ביום
ז לצורך של הרב, לקחת את בחורי
בה לעבודה, הרב וקלחתו היו משתמ'
אזכר החסיד

צחק בלוק הידי

למטה והעמידוהו בשורה בעל כרחו, בכדי
ללכת לעבודה, אבל לא התברר אם הגיע
עד מקום העבודה.

ביום ג' בבקר הובאו לראין יהודי ריש'
חוק, סלנס ורנה ועוד מעירות שונות, בר'
ניהם היתה משפחת ר' יואל רב זאקס הידי.
מריסוע הלכו רגלי ובדרך עזו מאוד.
מסרו כי פקדו על יהודי רישוע לקחת
אתם ספר תורה, בדרך צו להצית אש
ולקדוד סביב, ועל הרב ר' שמואל פינדור
הידי גזרו שישליך הספר תורה אל חוק
האש. הרב סירב. או קשהוהו הרשעים
אל סוס רך, ובאין אונים נפל ארצה ו'
יצתה נשמתו, את הספר תורה הבעירו
הרשעים בעצמן. שם בדרך קברו את
הרב הקדוש ושמו אבן על קברו.

עוד ספרו, כי את הרב ר' מרדכי רבי'
גובין מסא ירו בו וכשתו בנוחיו בעודם
בכיתם. כשמעם זאת דאב לבם של יהודי'
דים, ונפלה אימה ופחד על כולם.

בינתיים היתה ידיעה ממחתה אחרת ב'
חסייק, כי שמה המצב ט"ב ממה שבר'
אין. העבודה אמנם היתה קשה, אך היה
להם מספיק אוכל, וגם המקום לישון היה
יותר מרוח. הרבה אנשים עברו לשם.
הרבנית גם כן הציעה למשפחתה לעבור
שמה. כדי להקל עליהם את המצב. אך
הרב סירב באמרו שכל זמן שעוד ישנם
יהודים בראין לא יעזבו.

יום עשיק, ט"ז תמוז עבר בשלום
וכמו כן יום שבת קודש. כל יהודי המס'
נה קבלוהו בשמחה ובקדושה, בני תורה
בא אצל הרב וספרו וסירות בשעת הס'
עירות, והרבה מן המחתה עמדו סביבם,
והתרושטו על הצרות שעברו עליהם ולא
הרגישו באותו זמן את שפלות מצבם
כי היו בעולם השבת שהוא מעין עולם
הבא הם אפילו התרושטו על מה שהיה
אומר הרב בימים האחרונים, שהנו מספר
מימי "בין המצרים" האלו. שלש סעודות
נמשכת עד הלילה מתוך נעיונות יהודה.
אך במוצאי שבת שבת טוב המרה השי'
חורה והעצב על הצבור. ערב "שבעה"
עשר' בתמוז הוא וצריפים לאכול כי תענית
מחר ולא לישא היתה הנבואה השחורה
ששרתה בלב כל אחד, כי למחר ביום י"ח
בתמוז נקראו נשים לעבודה לקבץ עשב
מן השדה. ובאמצע העבודה הגיעה הידיעה,
כי במחתה נמסר צו שלכל מי שיש לו כסף
ויהם צריך למסרו למשטרה, לרכוש בשק'
ולכתוב את שמו עליהם.

הם אמרו שיהווירו את הכסף והנהג לר'
הודים כשהיו בניסו, בכדי שיהיה להם במה
לחיות, חלק מאנשי המחתה האמינו וחלק לא
תאמינו, ביניהם הי' הרשל לחין, בן ישי'
בה, שלקח שיעון זהב שלו ושבר אותו
כאמרו, שאסור למסור להם שום דבר.
קופת הישיבה היתה אצל ר' ולמן ור' אבנר
ר' ולמן לקח את החלק שהיה אצלו, שם
איתו בבקבוק ואליעזר בן הרב, ואליעזר
דסלר הסמינדרו באימה. השומרים הבטיחו
שבעוד ימים אחדים יעבירו את כולם אל
הגישו שבעיר. אמנם בעיר לא היה שם
סימן מזה, והרבה פסקו באמנות הד'
ברם.

ביום שני י"ט תמוז קרא שוב לעבודה
והפעם לא נשא מים אפילו אל הרב
עצמו, בתו היה רצא אל הקומנדנט להשי'
חול עכוור מחמת חולשתו. במראה לחצר

ר' בניהמ"ד

הערה חשובה לעדות על קדושי טלו

לכב' מערכת בית יעקב ירושלים.

קראתי בענין רב את המאמר „הדרך האחרונה של קדושי טלו“. הכותבת הנכבדה מוסרת לנו את השקול של רבני טלו וצ"ל להשאר בעיר כי „יותר טוב למסור את הגוף לגרמנים מאשר למסור את הנשמה לרוסים“. למקרא דברים אלה התעורר בי ספק האם אמנם רבני טלו וצ"ל חשבו ככה, לפי עניות דעתי שקול זה הוא נגד הדין של תורתנו הקדושה אשר ציוותה עלינו לשמור על החיים, ואפי' בדורו של שמד אסור ל. לגרים מיתה לעצמנו הן בקום ועשה והן בשב ואל תעשה אלא להתחזק ולעמוד בנסיון.

לכן נראית יותר גירסת אשתי ת' שאביה, הרב ר' זלמן בלוך וצ"ל ודודה הרב מטלו וצ"ל לא העלו כלל על דעתם שבהשארותם בעיר צפויה להם הריבה ע"י הגרמנים, הלוא באותה תקופה טרם החלה ההשמדה ההמונית. אדרבה יהודי טלו ידעו שבכבושים הגרמניים ובגרמניא עצמה ניתנה ליהודים האפשרות להגר בנגוד לרוסיא הסובייטית, אשר היא סוגרת ומסוגרת.

אשתי ת' חיתה את התקופה המרה הזאת בטלו ורבני טלו וצ"ל בחרו להשאר בכבוש הגרמני מתוך מגמה להכר משם, כמו יהודי אשכנז, אוסטריו הפרוט-קטוראט הציכי וכדו', אשר הנאצים הרשום או לעזוב. דומני שרצוי לפרסם שורותי אלה לקיים ונצדק קדש. בכבוד רב הרב **עקיבא הכרמי**, קרית שמואל